

Háromszáz éve született Bél Mátyás

A tizennyolcadik században Európa-szerte ismert tudós volt, joggal nevezték „Magnum decus Hungariae”, Magyarország díszének. Ő nyitotta meg kapuit Magyarországon az első tudományos felvilágosodás eszméinek és módszereinek, amelyek élén a XVI. és XVII. században olyan kiváló szellemek álltak, mint Nicolaus Copernicus, Giordano Bruno, Galileo Galilei, Johannes Kepler és a többiek. Sokoldalú tudományos munkássága elismerésül a londoni Royal Society és a berlini Akademie der Wissenschaft levelező tagjává választotta. Ezenkívül tagja volt még számos más intézménynek.

Bél Mátyás Nagyócsán, 1684. március 24-én született. Iskolába Losoncon, Kálnón, Alsósztrégován járt, az evangélikus líceumot pedig Besztercebányán végezte el. Egyetemi tanulmányokat Halléban folytatott, ahol a teológia mellett nyelveket, természet- és orvostudományt tanult. Tanulmányai befejezése után Besztercebányán evangélikus prédikátor lett. A Rákóczi-felkelés idején, amikor Heister osztrák császári tábornok elfoglalta Besztercebányát, Bél Mátyást börtönbe vetették és halálra ítélték. Később kegyelmet kapott és szabadlábra helyezték.

A pozsonyi evangélikus egyház 1714-ben meghívta őt a líceum tanárának. Lakása a Konvent utcában volt, amely az evangélikus konvent után kapta a nevét. Iskolájuk az akkori Magyarország legjobb tanintézetei közé tartozott. Tanárai kiváló sikerrel működtek a tudományos irodalom terén. Közülük elsősorban Bél Mátyás kell megemlítenünk.

Tanártársaival együtt ő alapította 1721-ben a Magyarországon első, rendszeresen megjelenő latin nyelvű hírlapot, a Nova Posoniensiat. Rákóczinak a Mercurius Veridicus ex Hungariae című lapját ugyanis nem lehet még újságnak tekinteni, bizonyos alkalmakkor jelent meg, eléggé rendszertelenül, és csupán a magyarországi harci eseményekről adott tudósítást. Ezzel szemben Bél Mátyás lapja rendszeresen, hetenként jelent meg és különféle híreket közölt egész Európából. Ezenkívül volt egy önálló havi melléklete, a Syllabus Rerum memorabilium. Ebben a mellékletben tudományos jellegű cikkek jelentek meg. A lap mindenekelőtt iskolai célokra és részben segédtankönyvvül szolgált. Ezért volt nagy jelentősége. A pozsonyi evangélikus iskolában a felsőbb osztályokban a rendes tanítás keretében a hét néhány órájában foglalkoztak újságolvasással. Latin és német nyelvű újságokat olvastak, ami részben a tankönyvet volt hivatva pótolni, másrészt a latin nyelv gyakorlása, helyes kiejtése céljából, de nem utolsósorban az új fogalmak helyes elnevezésének elsajátítása érdekében.

Az újságolvasás az iskolákban nem volt új keletű. Már Komensky ajánlotta, aki e téren úttörő volt, mert amikor Lorántffy Zsuzsanna meghívta Sárospatakra a főiskola tanítási módszerének megreformálására, ajánlotta, hogy hetenként egy órát újságolvasásra fordítsanak. Fél évszázaddal később a német egyetemeken kezdtek újságolvasással foglalkozni. Főleg a felvidéki diákok, akik Halléban tanultak, hozták magukkal a pedagógiai realizmust. Amikor Bél Mátyás Pozsonyba jött, kidolgozta a hallei pietisták, a glauchei árvaház latin iskolájának mintájára az új tantervet. Ebben a mai napig kéziratban fennmaradt tantervben nem említi ugyan az újságot mint segédtankönyvet, de bevezette a latin és a német újságok olvasását. Természetesen a Nova Posoniensiat, Bél Mátyás lapját is használták erre a célra. Az újság elsősorban a pozsonyi evangélikus iskola részére volt szánva. Az újság mellékletéből, a Syllabus Rerum Memorabilimból néhány példány csak a Szlovák Tudományos Akadémia központi könyvtárában és Budapesten a Széchényi és az Akadémiai Könyvtárban van.

Az újságokon nem volt feltüntetve a szerkesztő neve, sem kiadója, de még a nyomda sem, ahol nyomták. Csak a mellékleten, a Syllabuson olvashatjuk a cím alatt: „Pozsoni apud Ich: Paulum Royer Ciuem et Typogr.” Minden szám négy oldalból állt, és az oldalak már meg voltak számozva. Alakja kis negyedréti volt, nem nagyobb, mint a Mercuriusé, de a szöveg két hasábra volt törölve. Híreket hozott egész Európából, nem a most szokásos, hangzatos címekkel, csupán azt tüntették fel, hogy honnét és mikor kelt a híradás. Rendesen a legtávolabbi Délnyugat-Európából, Lisszabomból, Madridból származó hírekkel kezdte, a nyugati városokkal: Párizs, London, Dublin, majd az északiakkal: Koppenhága, Stockholm folytatta. A számos német és szomszédos város után dél következett, mint Genove, Róma és Nápoly. Kelet-Európából Varsó, Szentpétervár és Moszkva szerepelt. A hírközlés az akkori viszonyoknak megfelelően természetesen késedelmes volt.

Milyen tartalommal jelent meg a Nova Poseniensi? Elsősorban a kormány munkájáról, a királyi udvar eseményeiről adtak tudósítást, de olvashatunk benne gyilkosságokról, lopásokról, árakról és időjárásról, különös természeti eseményekről, gazdasági jelentésekről, a pozsonyi magisztrátus megválasztásáról, a diéta előkészületeiről és üléseiről.

Bél Mátyás számos munkája közül a legnevezetesebb a „Notia Hungariae novae historico-geographica” című, latin nyelvű műve. Ennek a műnek teljes magyar fordítása több mint két évszázados adóssága a magyar könyvkiadásnak. A Magyar Tudományos Akadémia történelemtudományi osztálya munkájának részeként még 1956-ban napirendre tűzte Bél Mátyás műveinek, hagyatékának gyűjteményes kiadását. Az anyag sajtó alá rendezésére Wellmann Imre kapott megbízást. Időközben néhány részfordítás jött létre. Heves vármegye latin szövegét Soós Imre 1968-ban, Pest vármegyéét Szabó Béla 1977-ben, Tolna vármegyéét dr. Kun Lajos 1978-ban ültette át latinból magyarra.

A Notitia... első kötete 1735-ben (Pozsony vm.), a második 1736-ban (Turóc, Zólyom, Liptó vm.), a harmadik 1738-ban (Pest-Pilis-Solt vm.), a negyedik 1742-ben (Nógrád, Hont, Bars, Nyitra vm.), az ötödik kötet (Moson vm.) már csak halála után jelent meg. A többi, kéziratban maradt nagy anyagot az örökösöktől Batthyány József gróf, akkor kalocsai érsek, a későbbi hercegprímás vásárolta meg. Szállítás közben a ládába csomagolt kéziratok egy része a hajóról a Dunába esett, ezért használhatatlanná vált. Az első négy kötet eredeti kézirata a pozsonyi evangélikus egyház tulajdona és a Szlovák Tudományos Akadémia gondozásában van. A kéziratok másik részét az esztergomi primási levéltárban őrzik.

Mi volt a célja Bél Mátyásnak e hatalmas mű megírásával? A választ megtalálhatjuk a Notitia... előszavában: „Nem aprólékos megírásra gondolok, hanem olykénti bősz és nem könnyebb kivitelre, mely a hazai dolgokhoz, továbbá a természeti és a polgárok jól felismerhető egyéb szükségleteihez nélkülözhetetlen.” Ugy vélte, hogy a haza nem csupán eszmei fogalom, hanem olyan tér, amelynek tartalma van. Olyan terület, aminek talajába életforma gyökeredzik, aminek egy nép történelme fűződik. E nagy műnek alapját adták a tanulói ifjúság nyári foglalkoztatására kitűzött feladatok a lakóhely felkutatására, a tájegység földtani, mezőgazdasági, néprajzi, természetrajzi, történelmi adatainak összegyűjtése. A kérdésekre adandó válaszokat a család, a papok, a tanítók és az orvosok bevonásával kidolgozva, a tanév kezdetén a diákok neki adták oda. Ebből kerekedett ki először egy kis kézikönyv, majd a szerzői, szerkesztői munka után a nagy mű, a Notitia...

Művének elkészítéséhez az országos főhatóságoktól megkapta a támogatást. A helytartótanács utasította a vármegyéket, hogy Bél Mátyás kérésére a szükséges felvilágosításokat adják meg, az elkészült kéziratot, miután az illető vármegyéhez beérkezett, az e célra szervezett bizottság vizsgálja felül. Sajnos, a megyék vezetői ezt az utasítást nagyon felületesen, nagy késéssel hajtották végre. A térképek elkészítésére Mikovinyi Sámuel kapott megbízást. Ebben sem volt sok köszönet. A kiváló mérnök nem figyelte a szövegre, ezért a térképek nagyon hiányosak. Nem tüntette fel a hegyek tagoltságát, szerkezetét és a tengerszint feletti magasságot. A szerző rengeteg munkájával támogatás nélkül, magára maradt. A húsz év alatt összegyűjtött óriási anyagot úgyszólván egyedül dolgozta fel.

Bél Mátyás mint tudós meggyőződéses ellenzője volt a középkori hűbéri társadalom merev és formalista vallási filozófiájának. A korszerű európai gondolkodás, főleg a tapasztalati tényeket elfogadó és csak az észokokkal is megérthető dogmákat elismerő teológiai irányzat követője és terjesztője volt. Műveiben gyakran találkozunk az empirizmus és a racionalizmus legkiválóbb képviselőivel, mint az angol Francis Bacon és a francia René Descartes. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy tudományos gondolkodása mellett teljesen tagadta volna a keresztény világnézetet. Magyarországon akkor még csak kezdetét vette a nagy eszmei változás folyamat, melyben maga Bél is megváltozott, főleg élete vége felé lett híve a felvilágosodásnak.

Nevéhez fűződik a XVIII. század harmincas éveinek merész kísérlete, Pozsonyban egy országos jellegű tudós társaság megalakítása. Ez a tudományos akadémia bizonyos fajtája lett volna, amilyeneket Nyugat-Európában a XVII. század elején kezdtek létesíteni. A társaság tudományos folyóiratot, az Observationes Posenienses (Pozsonyi Figyelő) is adott volna ki. A javaslatot különféle okok miatt nem valósították meg.

Bél Mátyás nagy figyelmet szentelt a nyelvtanításnak. A magyar nyelv elterjedése érdekében írt könyve, a Der ungarische Sprachmeister, oder Anweisung zu der ungarischen Sprache, Pressburg, 1729 (Magyar nyelvmester, avagy útmutató a magyar nyelvhez) rendkívül népszerű volt, nyolc kiadásban jelent meg. Párbeszédei a kor magyar társadalmának társalgási nyelvét tükrözik.

Bél a cseh irodalommal is foglalkozott. Kovács Dániel ev. szuperintendenssel együtt nézték át és adták ki Halléban 1722-ben a cseh testvérek bibliáját, ehhez is írt előszót. Bensőséges elismeréssel írt a szlovákokról és nyelvükről is a P. Dolezal Grammatica bohemoslavica c. művéhez írt előszóban. Ezenkívül írt számos magyar, német és latin nyelvű egyházi, történelmi, földrajzi, nyelvészeti tárgyú munkát. Kiadott egy kétkötetes útmutatót a magyar történelemhez. Kéziratban maradt a Tractatus de re rustica Hungarorum című munkája. Ebben nemcsak korának magyar mezőgazdaságát dolgozta fel, hanem a néprajzi különlegességeket és a nemzetiségek életét is. Maga köré gyűjtötte a honismerettel foglalkozókat, és honismereti iskolát létesített, aminek elvei érvényben voltak egészen a XIX. század elejéig.

Bél Mátyás harmincöt évig élt Pozsonyban. A Konvent utcai ház, ahol lakott és 1749. augusztus 25-én meghalt, nem létezik már; helyére egy másikat építettek, ezt adja tudtul a ház falára helyezett kis tábla. Sírja nincs meg, mert a régi evangélikus temető helyére házsorok kerültek.

Emlékét márványnál is maradandóbban őrzik tudományos munkái.

Vörösmarty Géza

Szervátiusz Jenő domborműve

Zemplén vármegye pénzküldeménye Kőrösi Csoma Sándornak 1822-ben

A nagy hírű utazó merész vállalkozásáról, hazafias tettéről, ázsiai kutatóútjáról a kortársak korán tudomást szereztek. Tudták, hogy Nagyenyedről 1819. november 23-án indult el, 28-án lépte át a magyar határt a Vöröstorony-szorosnál, majd Bukarest, Szófia, Philippopoliszon át Konstantinápolyba ért. A Közel-Keleten át 1820 őszén jutott Ázsia belsejébe.

Útjáról, utazásáról tudósította pártfogóját, Kenderessy Mihály erdélyi kormányzósági tanácsost, aki Kőrösi Csoma 1821. március 18-án érkezett levelét megküldte Thaisz Andrásnak, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjének azzal a szándékkal, hogy adja hírül, és a sikeres küldetéshez pénzsegítséget kérjen a vármegyéktől, városoktól, az e célra áldozni tudó magánosoktól.

Thaisz András az alábbi levelet küldte Zemplén vármegyének, melyben tudatta Kőrösi Csoma Sándor nagy nemzeti küldetését, leírta eddigi útját, és pénzt kért e nemes cél sikeres végrehajtásához.

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Kőrössy Sándor Nemes Székely, látván mennyire különböznek a Tudósok vélekedései a Magyarok eredete és régi Lakhelyeik, nem különben az ő nyelveknek más még fennálló Nemzetek nyelveivel való atyafisága felől, már ifjú korában felhevült azon hazafiúi gondolatból, hogy majd egykor Ásiának azon Tartományaiiban elutazik, melyek hajdanában alkalmasint a régi Magyarok Lakhelyei voltak. Szorgalmatosan tanulta tehát a Historiát, Geographiát, mind a régít,

mind a mostanit és a Philológiát, mind az élő, mind a kihalt nyelveket, s ditséretesen végezvén a maga Hazájában N. Enyeden a szelid tudományokat, hogy mind bővebb tapasztalást, mind nagyobb eszméreteket szerezvén, s testét azon nyomorúsághoz szoktassa, melyek a Napkeletre való utazással okvetlen öszve vagynak kötve NagyEnyedről Göttingáig gyalog utazott. Itten két eszendeig nekifeküdt szorgalmasan mindazon Tudományoknak, melyek céljához szükségesek és hasznosak valának. Illő figyelemmel olvasta a Napkeletre tett utazásoknak leírásait, melyekkel a Göttingai Universitasnak jeles Bibliothékája bővelkedik, a Napkeleti nyelveket tökéletesen esmeretessé tette magának, s a legnagyobb szorgalmatossággal járta főképpen Eichornés, Heeren Tanításait. Göttingából vissza térvén ismét gyalog járta ki Németh, Horváth és Toth Országot egész NagyEnyedig. Innen 1819-ik Esztendőben, Deczemben (!) Bukarestbe indult, 1820. Januárus 11-én Sofiában, 23-án Filopolban (!) érkezett, s bójárván gyalog az Európai TörökOrszágot s átkelvén a Maricza folyó vizén, annak torkolatánál Enos mellett az Égei Tengeren februárius 7-én hajóra ült. Februárius 10-én Chios szigetébe, onnan Rhodusba, Cyprusba érkezett. Márciusban a Phöniciáiak híres várossában Szidonba jött, innen Tripolisba Laodiceába költözött. Április 12-én Alepoban megállapodott, s ott majd hónapig mulatván május 20-án megindult, július 21-én Bagdadba hajdan a kalifák fő várossába, a Tudósok vélekedése szerint régi Babylona megérkezett, s innen September 4-én elindulván Kermensonon és Hamadanon által October 14-én Theránban (!) Persiának mostani residentialis várossába, nem messze a Caspium Tengertől a hajdani Baethiaban megállapodott, ahonnan Deczember 24-én 1820. Barátjának NagyEnyedre levelet írt, mely Konstantinápolyban kétségkívül Angoly Depesekkel, Konstantinápolyból pedig postán NagyEnyedre Március 18-án 1821. érkezett. Azon Leveléből kivont, s most elő adott rövid Leírás Kőrössy Sándor utazásának velünk Méltóságos s Tudós Kenderessy Mihály Guberniális Tanácsos a Tudományoknak buzgó Baráttya és Pártfogója közlöt, melyet mi közhírrül adni bátorkodnánk.

Kőrössy Sándor olly buzgó Hazafi, olly forró szeretője a Tudományoknak, hogy ezen legveszedelmesebb, legterhesebb, s legnyomorúságosabb útnak minden idegen segedelem nélkül s öszvagyónának feláldozásával indulni mert, illy kevés költséggel Africának egy részét, de Ásiának nagyobb részét többnyire gyalog járta bé, most azon helyeken vagy, s méginkább azon helyekre fog menni, ahol a régi történeteknek sok titkai elrejtve fekszenek, Cmelin és Kaproth híres utazóknak nyomdokait, terhes okból, melyet az ő szorgalma felfedezett nem akart követni, hanem mindenkéltő a Kaukasus vidékeit s a Caspium Tenger téjéket meglátogatná, mivel igen híhető, hogy a régi Magyarok a régi Persákkal valamely közelebb való s szorosabb öszve kötetésbe voltak, nem csak a Napkeleti nyelveket, hanem a Persiait is mind a mostanit, mind a régít, hogy a régi Persa Írásokat érthesse tökéletesen meg akarta tanulni. Teheránban a költségekből ki fogyván, az Angoly Resident Henrych Villok által szállására Nemes Lelküen bé fogadtatott, mely előttünk új bizonyosága az Angoly Nemzet Nagy Lelkűségének és Nemes Szívűségének, melyet minden Nemzetek Tudósai eránt viseltek. Mely hasznot hozand Kőrössynek utazása ezt előre meghatározni nem lehet, mivel számtalan környüllálásoktól függ, de betsületére válik ez utazónak, hogy illy terhes útnak elindulni nem irtózott. Másokat is fel fog gerjeszteni a Hazafiúságnak hasonló áldozataira, s ha a Külföldi híres Férfiak Humvold (!) Berzoni, Cailand s más számosak, akik az ötletet Hazáik által pénzzel gazdagon felkészítettek, Nemzetének betsületére válnak. Betsületére válik valóban a Magyar Nemzetnek Kőrössy Sándor, aki mindennémű segedelem nélkül szűkölködött s ez által is Nemzetének állapottyát tántoríthatatlan bátorsággal karakterét kitsinyben megmutatta, de akit midőn céljához már már közelegett elhagyni valóban tanátstalan lenne, azért Hazafiúi bizodalommal járulok a Tekintes Nemes Vármegyéhez méltóztasson ezen jeles s Tudós Hazafiúi Utazónkat útjának folytatására elősegíteni akármelly tsekéllyéggel is. Az ajánlás általunk szívesen és köszönettel fogadtatik, s a begyüendő pénz az Angol Követség által Teheránba fog küldtetetni. A Tekintes Nemes Vármegye Magyar Hazafisága által mindenkor megkülönböztette magát, meg vagyunk tehát győződve, hogy ezen Hazafiúi Célt is a Magyar süksége szerint elő fogja mozdítani.

Tekintes Nemes Pest Vármegye megfelelt azon méltó várakozásnak, melyek reá, mint Hazánk Közép Pontyára az egész Haza tekintett, midőn e folyó hónap 10-én Ő Császári Királyi Fő Herczsege Hazánk Nádor Ispányának, kit a Magyarok Istene számos esztendőig éltessen szeretséssen! – előlülése alatt tartott Köz Gyűlés alkalmatosságával nem csak jelesebb summát ajánlott Kőrössy Sándor számára, hanem a Szolga Bíró Uraknak is meghagyta, hogy ki ki a Maga Kerülettyében az Uraságokat segedelem adásra buzdítsa. Valóban minden Nemzet virágzásának vagy hanyatlásának maga oka, amint tudniillik a hazafiúság vagy még buzog benne, vagy már minden tüze elaludt, ha magunk elhagyjuk magunkat, másoktól méltatlanul várunk segedelmet és ha Kőrössy (hogy egygyik Levelezőm szavaival éllyek) most a maga Hazafiái által éppen nem segítették. Az idegen külömben is Nemzetünket gyalázn szereti Nemzetbeli Iróknak a sértegetés talán motkos megjegyzésekre adhatna alkalmatosságot, melyet is nem egykönnyen s nem hamar moshatná el se a Maros, sem a Szamos, sem a Tisza, sem a Duna.

Egész tisztelettel maradok a Tekintes Nemes Vármegyének alázatos szolgája Thaisz András a Tudományos Gyűjtemény Redactora."1

Zemplén vármegye az 1821. augusztus 11-én Sátoraljaújhelyben tartott közgyűlésen ismerte meg Thaisz András levelét. Pest megyéhez hasonlóan csatlakozott a felhíváshoz és a következő határozatot hozta:

„a 6 Fő Szolga Biráknak kiadatni rendeltetett, hogy a lehetőségig az arra megkívántató költségekre való pénzt Processusaibul egybe gyűjteni, azt Vitézlő Dókus László Fő Fiscalisnak által adni, ki ezt a Megyének az által küldetés végett mentül előbb bémutatni köteleztetik. Szirmay Ádám Zemplén Vármegye Fő Notariususa.”

A határozat nyomán a járási, kerületi főszolgabírók megindították a gyűlést, és az 1822. április 22-i közgyűlésen Dókus László részletesen beszámolt a gyűjtés eredményéről. A hegyaljai, újhelyi, göröginyei, sókúti, varannói kerületekből 30 Ft 42 krajcár, a bodroghközi járásból 66 forint 30 krajcár gyűlt össze. Ezek mellett még Szirmay Antal 25, Soós János 10, br. Vécsey Pál 10, Brémes László 5, Ormos Miklós 5, Vladár András 5, és még kilenc megyei birtokos 1–2 forinttal járult hozzá, hogy a megye összesen közel 200 forintnyi segílyt küldött Kőrösi Csoma „utazónak felségelésére”.² Egy későbbi gyűjtés eredményéből tudjuk, hogy a fenti összeg mellett Dókus László még 105 Ft és 12 krajcárt adott át Thaisz Andrásnak, megkérve, hogy „...Kőrössy Sándor közjóban fáradozó hazafi útjáról időről-időre adna jelentést...”³

Besse János hasonló célú útját is segítette Zemplén vármegye 1829-ben, mikor több mint 100 forintot gyűjtött főleg a hegyaljai és a bodroghközi magyar nép.⁴ Reguly Antal 1845. évi útjára hasonlóan gyűjtést szerveztek és pénzt küldtek számára.⁵

A közölt adatok hűen tükrözik, hogy már a kortársak is nagyra értékelték Kőrösi Csoma Sándor szép vállalkozását, a maguk módján segítették ügyét, noha igazán nem tudták felmérni kutatásait, annak jelentőségét, nemzetközi hatását, tudományos értékét, hiszen a közölt leveleikhez – amelyeket a Tudományos Gyűjteményben közreadtak – csak kevesen jutottak hozzá.

Közlő: dr. Hőgye István

¹ Zemplén vármegye Levéltára, Sátoraljaújhely (Z. lt. S.) Közgyűlési iratok, 1821. Loc. 195. No. 297.

² U. ott. főszolgabírói jelentéseknél a gyűjtés eredményeivel.

³ Z. lt. Közgyűlési jkv. 1822. Prot. 159. pag. 28.

⁴ Z. lt. Közgyűlési jkv. 1829. Prot. 171. pag. 615.

⁵ Z. lt. Közgyűlési iratok. Loc. 364. No. 257.

Orbán Áron alkotása Csomakörös főterén